

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р **Евгения Калинова**, катедра „История на България“,
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“,
за дисертационния труд на **Стойна Георгиева Вахдат**,
редовен докторант в катедра „История на Византия и балканските народи“ –
Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

на тема:

**„Турското икономическо „чудо“ и възможните сценарии на стопанските отношения
между ЕС и Турция (2002 – 2020 год.)“**

Дисертационният труд на Стойна Георгиева Вахдат е посветен на тема, чиято актуалност е въвн от съмнение. В историко-икономически план „чудото“ в турската икономика, т.е. отгласкването ѝ от кризата и включването ѝ сред 20-те най-развити икономики в света, заслужава сериозно внимание, а отношенията на Турция с ЕС са особено важни с оглед на темата за миграционния поток и поради дълбоките трансформации в политическия живот на Турция, рефлектиращи върху преговорите за присъединяването ѝ към ЕС. Макар връзката на темата с България да е само маркирана в увода и изследването ѝ да не е в обхвата на дисертацията, заслужава да се подчертае, че доколкото страната ни е съсед на Турция и член на ЕС, изводите в работата на докторантката биха могли да послужат за ориентир при формулирането на българската външна политика, а това допълнително подкрепя извода за значимостта и актуалността на темата на дисертационния труд.

Самата дисертация е в обем от 246 страници, като в изложението докторантката се придържа към проблемно-хронологическия подход и търсенето на причинно-следствената връзка между събитията. Като основна цел на изследването е посочено *„обективното“* представяне на *„същността на турския стопански възход от последните години и как той се вписва европейско-турските икономически връзки“* (с. 7). Хронологическите граници – 2002 и 2020 г. и тяхното аргументиране в увода на дисертацията са приемливи.

Няма съмнение, че този период не просто е твърде съвременен, но и процесите в него са в развитие и са проектирани в бъдещето. Що се отнася до близостта на периода, бих искала да отбележа, че историческата дистанция има своите предимства, но качеството на изследването зависи както от нея, така и от обема и вида на използваните източници на информация и от уменията за задълбочено вглеждане в логиката на събитията и цифрите. Затова ми се струва съвсем приемливо съвременните събития да бъдат предмет на изследване с инструментариума на историческата наука. Не ме смущава и прогностичният момент в дисертацията, обхващаща и близкото бъдеще до 2020 г. - историята като наука може и трябва да има и такава функция (т. е. да прогнозира развитието на събитията), опирайки се на логиката на процесите и стабилността на историческите условия в по-дълъг отрязък от време. По-скоро смятам, че с избора на периода 2002 – 2020 г. докторантката е проявила похвална научна смелост.

Както бе споменато по-горе, при изследванията по съвременна история сериозен проблем създава изворовата база. Той е свързан както с количеството и качеството на документите, така и с тяхната достъпност. Впечатляваща е работата на докторантката по издирването на 117 уеб сайтове и портали на национални и международни организации, университети, онлайн библиотеки, медии и световно известни компании, които съдържат данни, необходими за изясняване на основните проблеми в докторантската теза. Добрата езикова подготовка на Стойна Вахдат ѝ позволява да черпи от тези сайтове информация на английски, немски, френски, турски и руски език. Използването на многобройни и разнородни по произход и характер източници е сериозна гаранция за качеството на изводите в самата дисертация и повишава научната ѝ стойност.

Докторантката е избрала да представи източниците, на които основава своя анализ, в първата глава на дисертационния труд, не съвсем точно озаглавена „Преглед на използваната в дисертацията литература“. Вероятно с обособяването на тази глава тя иска да подчертае значимостта на проблема с изворите и да акцентира върху тях, но все пак ми се струва, че можеше да се придържа към общоприетото разбиране, че мястото на прегледа на библиографията и на изворовата база е в увода на дисертациите – дори и само затова, че в този си вид първата глава е твърде малка по обем в сравнение с останалите, а присъствието ѝ нарушава логиката на структурата на дисертацията. Независимо от тази

бележка, смятам, че Стойна Вахдат е демонстрирала умения за работа с големи масиви разнородни данни. Тя ги е обособила в 11 раздела и е направила оценка за стойността им като исторически извор, като ги съпоставя, анализира и проявява особено внимание към достоверността им и не пропуска да посочва разминавания, където ги има. Добрият анализ на изворите подготвя читателя за възприемане на изложението в следващите глави, като засилва доверието му в изводите и анализа.

Това позитивно впечатление обаче значително се нарушава от начина, по който докторантката е организирала раздела „Използвана литература“ в края на дисертацията. Във втората му част – „Интернет ресурси“, 117-те сайта са изброени в азбучна последователност, като поясненията в скоби за характера им са крайно недостатъчни. Би трябвало те да са групирани по вид - напр. статистически извори; медии; институции и т. н., още повече, че докторантката се е опитала да направи такова групиране при анализа на изворите в първата глава.

Важен критерий при оценката на всеки дисертационен труд е библиографската осведоменост на автора му, т.е. познаването на основните тези в научната литература, посветена на проблемите, разглеждани в дисертацията. В първа глава „Преглед на използваната в дисертацията литература“ Стойна Вахдат заявява: *„Самата аз предпочитам да базирам изследвателския процес преди всичко на икономическа и демографска статистика, на официална документация, обнародвана от държавни институции и на новини за конкретни събития. Целта на този подход е настоящият текст да бъде максимално обективен и неповлиян от мненията на други автори, за да се превърне той в мой собствен принос по изследвания проблем.“* (с. 11). Несъмнено, подобен стремеж към самостоятелност е похвален, но едно изследване не идва на празно място. По проблемите на дисертационния труд има публикувани анализи и те трябва да се познават, за да се надгражда над вече постигнатото и за да се ситуира собственото изследване сред останалите, т.е. да се види какво ново внася. Стойна Вахдат включва в изследването си само пет книги. Всъщност, монографиите са три, като едната е за кюрдския проблем в Турция, втората е за идеята за обединена Европа през XX век, а третата е най-близо до тематиката на дисертацията и е посветена на мястото на ЕС в световната политика и икономика. Четвъртата книга е публикуван обширен доклад за

икономическите последици от атентатите от 11 септември 2001 г., а петата е сборник документи от администрацията на президента Клинтън и трябва да бъде включена в раздела за изворите, независимо от това дали достъпът до тях е електронен или хартиен. При безспорната актуалност на темата на дисертацията публикации за икономическото развитие на Турция и за преговорния процес за присъединяването ѝ към ЕС, както и за икономическата криза в съюза, едва ли липсват и нежеланието на докторантката да ги издири и използва буди недоумение и представлява сериозен минус на нейното изследване, който едва ли може да бъде извинен със стремежа към самостоятелност на изводите. Стои и логичният въпрос как авторът може да е сигурен в оригиналността на своя подход и резултати, ако не ги е показал в сравнение с вече постигнатото от други автори. В допълнение ще отбележа, че не само чуждоезичните съчинения са пренебрегнати – липсват и позовавания на български. Беглото споменаване на петима български автори, без дори да се посочат заглавията на техните книги или статии, намирам за съвсем недостатъчно и неубедително. При евентуално бъдещо публикуване на дисертацията тази сериозна историографска празнина би трябвало непременно да бъде запълнена.

Структурата на изложението след първата глава на дисертацията е логична и обоснована с оглед на задачите на изследването. Втора глава „От колапс към стабилизация и растеж – развитие на Република Турция (2002 – 2009 г.)“ е структурирана в три параграфа, като първият и вторият проследяват вътрешното развитие на Турция от края на XX век до 2009 г., а третият – *„бавния път“* на страната към ЕС през същия период. Бих препоръчала включването в началото на главата на един, макар и кратък, анализ на икономиката на Турция през 90-те години, тъй като в сегашния му вид изложението съдържа по два-три реда за 1999, 2000 и 2001 г. и на тази скромна база се прави общ извод, че турската икономика е нестабилна, т. е. *„често се наблюдава година възход – година спад“* (с. 32) Този извод би бил по-убедителен, ако се проследят основните характеристики в турската икономика през по-продължителен период, като това може да стане за сметка на прекалено голямото място, отделено на иначе интересната тема за конфликта между властите и кюрдското движение за независимост.

Позитивна оценка заслужава стремежът на докторантката да разглежда синхронно икономическото развитие (акцентът естествено пада върху него), политическия живот и социалните проблеми, откроявайки тяхната взаимна зависимост. Привлечени са интересни статистически данни. Намирам обаче, че възприетият (особено във втория и третия параграф) подход изложението да е година по година, не е съвсем подходящ. Бих препоръчала проблемния подход, при който ще се избегнат повторенията и усещането за повърхностно хронологично описание и ще се открие логиката на процесите съответно в икономическата, социалната и политическата сфера. Авторката би трябвало да преодолее и противоречията в някои свои изводи – напр. оценката, че *„способността на турската икономика освен бързо да се срива, също и бързо да се възстановява“* е *„специфична нейна „гъвкавост“, която може да се определи като позитивна черта“* (с. 38) се разминава с твърдението от предходния параграф, че нестабилността на тази икономика е *„негатив“*, който и до днес не е преодолян (с. 32). Въпреки стремежа на Стойна Вахдат да търси балансиран подход в проследяването на връзката между икономическите проблеми на Турция и кюрдската съпротива, изложението на места има повърхностно и пристрастно звучене (напр. на с. 32-33 за наказателните операции на турската армия в кюрдските райони се твърди, че *„няма категорични доказателства дали тези нападения са били инспирирани от турското правителство, както смятат местните хора, станали тяхна мишена. Възможно е те да са плод на спонтанни акции сред турските войници, които пък по този начин си отмъщават за самоубийствените атентати на кюрди в големите турски градове.“*)

Независимо, че основната тема на тази глава би трябвало да е *„икономическото чудо“* в Турция, намирам за оправдано вниманието, което докторантката отделя на социалните и политическите промени, свързани с него. Бих препоръчала обаче представянето им да се допълни с открояване на ролята на ЕС за тяхното реализиране (напр. за премахването на смъртното наказание, за използването в медиите на други езици освен турския и др.). Ключовото политическо събитие – идването на Ердоган на власт след изборите от 2002 г., определено заслужава по-задълбочено обяснение от даденото на с. 41. За него би допринесло използването на поне някои публикувани книги и анализи. Все пак, достойнството на тази глава е очертаната картина на възходящо икономическо

развитие на Турция и привлечения статистически материал, както и обстояния трети параграф, проследяващ въз основа най-вече на докладите на Европейската комисия, напредъка на Турция от 2002 до 2009 г. към бъдещото ѝ членство в ЕС.

Следващата, трета, глава представя основните характеристики на Европейския съюз в периода 2002 – 2009 г. В началото на главата е включен ненужно подробен разказ за историята на европейското обединение от края на 40-те до края на 90-те години на XX век. Неговите етапи са добре известни и докторантката можеше само да покаже добра ориентация в историографията на български и чужди езици, посочвайки по-важните заглавия, като това би било достатъчна база за прехода към времето от 2002 г. нататък. В първия параграф на главата Стойна Вахдат разглежда едно от първите предизвикателства пред ЕС в началото на новия век – икономическите последици от атентатите в САЩ на 11 септември 2001 г., като привежда интересни данни за измеренията на загубите на някои от отраслите на европейската икономика. Струва ми се, че изложението едва ли би загубило, ако от него отпаднат или поне бъдат съкратени част от размишленията върху възможните извършители и подстрекатели на атентатите (с. 80-82).

Вторият параграф е посветен на бързото разширяване на ЕС от 2002 до 2009 г., когато в него влизат 12 нови държави и това изправя съюза пред значими икономически предизвикателства, сред които и твърде бавното преодоляване на стопанските различия между страните-членки. Икономическите проблеми са проследени година по година, като докторантката демонстрира умения за анализ на данни, извлечени от сигурни източници като сайтовете на Световната банка и Европейската комисия, както и от западни медии. Впечатлява стремежът на Стойна Вахдат да формулира собствени оценки, макар някои от тях да са спорни, като напр. изказаното с категоричен тон, че *„ може би най-опасното стечение на обстоятелствата, особено за големите геополитически обединения, каквото е и ЕС, е когато в своите отделни съставни части те се оказват различни – като икономика, политически процеси или социално устройство. Различията убиват, въпрос на време е кога, но изходът от ситуацията винаги е фатален; за да не се случи това, те трябва да бъдат заличени. Затова и ЕС, ако иска да оцелее, трябва да се хомогенизира... “*(с. 101)

Третият параграф, озаглавен „Търговски и инвестиционни потоци между ЕС и Турция“ бих оценила като много интересна и същностна част от дисертацията. Авторката показва значимостта на ЕС за Турция като пазар за нейните стоки и услуги (между 51 и 56% от турския износ е за ЕС, докато турската продукция е само 1 % от общия внос в ЕС на стоки и услуги); ЕС е и най-големият инвеститор в Турция. Докторантката се опитва да оцени плюсовете и минусите на тази ситуация от гледна точка на интересите на двете страни; представя динамиката в развитието на търговско-инвестиционните отношения между тях за всяка от годините в периода 2002-2009 г.; демонстрира умение да сравнява данни от различни източници и да формулира самостоятелни изводи. Отново ще повторя резервите си към подхода ѝ да структурира изложението година по година, което му придава донякъде характер на хроника и ще подчертая, че в такива случаи проблемно-хронологическият подход дава по-добри резултати.

Четвъртата и петата глава на дисертацията обхващат периода на постепенно преодоляване на световната икономическа криза от 2010 до 2015 г. и неговите проекции в европейската икономика и в Турция. Тъй като в четвърта глава става дума за кризата, но акцентът е върху последиците ѝ, би било по-добре заглавието „Икономическата криза и нейните последици (2010 – 2015 г.)“ да бъде прецизирано, за да отразява адекватно съдържанието. Във въвеждащата ѝ част е обърнато особено внимание на някои от най-важните промени, които глобалната криза причинява в световната икономика като напр. процеса на делокализация на европейската и американската индустрия. Докторантката прави опит да обясни причините, довели до кризата от 2008 г., но би било редно да посочи доколко нейните обяснения са оригинални и дали те вече са били анализирани от други автори. С данни от Евростат са аргументирани ефектите от кризата в отделните региони и са направени интересни разсъждения за връзката между кризата и съпътстващите я военни конфликти. Като много задълбочен и адекватен бих оценила анализа, направен от Стойна Вахдат в параграфа, посветен на „Новите икономически „профили“ на държавите“, оформили се в резултат на световната рецесия. Тя ги обособява в шест категории, успешно описани и анализирани. Така се оформя една надеждна основа за следващия параграф, който представя мястото на ЕС и Турция в новата световна икономическа ситуация. Турция е класифицирана като страна „с приоритетно производителски

„профил“, която се опитва да се развие в „прекупвачка-производителка“, извличайки дивиденди от кризата, докато профилът на ЕС е доста разнороден, а кризата допълнително увеличава вътрешното му разделение.

В петата глава на дисертацията са разгледани двете дилеми пред отношенията Турция – ЕС в периода 2010-2015 г.: дали Турция да остане търговски и политически партньор на ЕС или да бъде приета за пълноправен член. За да даде отговор, в отделен параграф докторантката проследява с присъщия ѝ подход, т. е. година по година, „постиженията и грешките“ на Анкара в преговорите за присъединяване, което дори и в този вариант има приносен характер като систематизирана информация от разнородни източници. Премислено и убедително звучат направените в края на параграфа изводи за начина на водене на преговорите между Турция и ЕС. Следващият параграф анализира предимствата и недостатъците на всеки от двата варианта: Турция да остане партньор на ЕС или да бъде приета за негов член. Стойна Вахдат показва разбиране на механизмите на преговорния процес, както и умение ясно и аргументирано да формулира тезите си. Логичен и убедително защитен е изводът ѝ, че към настоящия момент за Турция е по-добре да запази статута си на държава в процес на „присъединително партньорство“ (с. 193). След разглеждането на двете дилеми, което е и същината на петата глава, третият параграф в нея, озаглавен „Икономическото „чудо“ и ролята на държавата в управлението на икономиката“, стои съвсем не на място и бих препоръчала да се прехвърли към главата за икономическото състояние на Турция.

Шестата глава на дисертацията е нестандартна за историческо изследване. В нея се разглеждат сценарии за развитие на икономическите отношения между ЕС и Турция до 2020 год. Ще повторя, че доколкото тези прогнози се правят на основата на проследените в исторически план тенденции, те имат своето място в дисертацията и показват нестандартно мислене и готовност за поемане на изследователски риск, доколкото бъдещето може да опровергае направените изводи. Представени са вариантите Турция да запази до 2020 г. положението си на страна кандидатка за ЕС или да бъде приета за пълноправен член на ЕС. Икономическите аргументи са допълнени с политически, които са актуални към сегашния момент – миграционната криза, Брекзит, тероризма, кюрдския проблем, отношенията на Турция със САЩ и Русия.

Заклучението, макар и кратко, поставя нужните акценти върху най-важните изводи от изложението, но прибавените в края му посочвания на приносите на дисертацията би трябвало да се прехвърлят в автореферата. Петте приложения представляват таблици и една карта, които са добър илюстративен материал, но по-добре е да влязат в текста на изложението. Задължително трябва да се отбележи, че дисертацията е написана на добър стил, интелигентно, с ясен научен изказ, без увлечения по икономическата терминология. В това отношение бих допълнила единствено, че българското изписване на чужди имена трябва да е според утвърденото им използване в публичното пространство, независимо дали то отговаря напълно на произнасянето им на съответния чужд език и затова следва да се употребява Ердоган и Давутоглу, а не Ердоан и Давутолу.

В заключение ще подчертая, че дисертационният труд на Стойна Вахдат представлява самостоятелно и аргументирано изследване, разположено в стиковата област между историята, икономиката и политиката. С оглед на бъдещото му публикуване би било добре то да се обогати с използване на повече научни изследвания от български и чуждестранни учени, да се реорганизира на основата на проблемния подход, да се отстранят слабостите по оформлението на библиографията. В настоящия си вид обаче то покрива изискванията за дисертационен труд и при успешна защита препоръчвам на уважаемото научно жури да присъди на Стойна Вахдат образователната и научна степен „доктор“.

20. 12. 2016 г.

Рецензент:



(проф. д-р Евгения Калинова)